

УДК 37.018.32-052-058.57:173.5-055.52

ЧИННИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОЛІ БАТЬКІВ ВИХОВАНЦЯМИ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ

кандидат педагогічних наук, доцент, Малков Д. Ю., Курченко Т. В.
Київський університет імені Бориса Грінченка Україна, Київ

У статті розглянуто сім'я як соціальний інститут, у якому відбувається формування особистості сім'янина. Визначено основні чинники реалізації соціальної ролі батьків вихованцями шкіл-інтернатів. Проаналізовано визначення понять «роль», «соціальна роль», «батьківство» у вітчизняній та зарубіжній науці. Розглянуто зовнішні вимоги що визначають поведінку конкретної людини. Виокремлено складові батьківства: когнітивний, поведінковий та емоційний. Визначено чинники які впливають на процес формування дитини як майбутнього батька або мати. Розглянуто компоненти батьківської відповідальності.

Ключові слова: роль, соціальна роль, батьківство, батьківська відповідальність, сім'я, сімейне виховання, школа-інтернат, інституційний заклад.

кандидат педагогических наук, доцент, Малков Д. Ю., Курченко Т. В. Факторы реализации социальной роли родителей воспитанниками школ-интернатов / Киевський університет імені Бориса Грінченка Україна, Киев

В статье рассмотрена семья как социальный институт, в котором происходит формирование личности семьянина. Определены основные факторы реализации социальной роли родителей воспитанниками школ-интернатов. Проанализированы определения понятий «роль», «социальная роль», «отцовство» в отечественной и зарубежной науке. Рассмотрены внешние

требования определяющих поведение конкретного человека. Выделены составляющие отцовства: когнитивный, поведенческий и эмоциональный. Определены факторы влияющие на процесс формирования ребенка как будущего отца или мать. Рассмотрены компоненты родительской ответственности.

Ключевые слова: роль, социальная роль, отцовство, родительская ответственность, семья, семейное воспитание, школа-интернат, институциональное заведение

PhD of Pedagogical, docent, D. Malkov, T. Kurchenko Factors for realizing the social role of parents by pupils of boarding schools / Kiev University named after Boris Grinchenka Ukraine, Kiev

The article considers the family as a social institution in which the family personality is formed. The basic factors of realization of social role of parents by pupils of boarding schools are determined. The definitions of the concepts "role", "social role", "fatherhood" in domestic and foreign science are analyzed. External requirements that determine the behavior of a particular person are considered. The components of paternity are distinguished: cognitive, behavioral and emotional. The factors influencing the process of the child's formation as a future father or mother are determined. The components of parental responsibility are considered.

Key words: role, social role, paternity, parental responsibility, family, family education, boarding school, institutional institution

Актуальність. На сучасному етапі в Україні проходить процес заміщення інституціональних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування сімейними формами виховання, але, не дивлячись на це, в нашій країні існує близько 600 інтернатних закладів різних типів, в тому числі і для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В умовах виховання в

зкладах інтернатного типу спостерігаються певні особливості формування цінностей у дітей, в тому числі сімейних. Як наслідок, це впливає на доросле життя вихованців шкіл-інтернатів і реалізацію їх як батьків. У Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11.05.2006 р. № 263, зазначено, що діти молодих одиноких матерів-колишніх випускниць закладів виховуються у тих самих закладах, у яких перебували їхні матері. Станом на кінець 2016 року в Україні 71178 є сиротами або позбавленими батьківського піклування і тільки 2963 дитини всиновили за рік. Цей факт говорить про велику кількість дітей, які перебувають в закладах інтернатного типу.

Сім'я як соціальний інститут, у якому відбувається формування особистості сім'янина, є предметом дослідження ряду наук: філософії (Н. Орлова, Л. Панкова, Т. Руденко, В. Ткачова та ін.); соціології (Ю. Гаспарян, С. Дармодехін, О. Здравомислова, Т. Медіна, А. Харчев та ін.); педагогіки (П. Лесгафт, А. Макаренко, В. Сухомлинський; С. Захаренко, В. Кравець, Д. Луцик та ін.); соціальної педагогіки (Т. Алексєєнко, І. Зверєва, А. Капська, Л. Міщик, А. Мудрик, І. Трубавіна, С. Харченко, Є. Холостова та ін.); психології (С. Ковальов, М. Мушкевич, К. Седих, Ю. Сидорик, В. Целуйко та ін.).

Фундаментальні дослідження в галузі підготовки молоді до сімейного життя були проведені О. Зрітнєвою, В. Кравцем, Л. Панковою, Х. Рахимзодою та ін.

Педагогічні аспекти проблеми підготовки дітей-сиріт у державних закладах опіки до майбутнього сімейного життя знайшли відображення в дисертаційних працях російських науковців І. Горчакової, Н. Касьянової, Г. Сатаєвої, Г. Плясової та ін. Психологічні

аспекти готовності вихованців інтернатних закладів до створення сім'ї розкрито в роботі української вченої О. Кізь.

Різні аспекти соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в інтернатних закладах розглянуто в дослідженнях Н. Огренич, О. Холоденко, Ю. Чернецької, В. Шкуркіної та ін.

Аналіз наукових робіт показав, що багато вчених займалися питанням підготовки вихованців шкіл-інтернатів до сімейного життя, але відсутнє ґрунтовне дослідження безпосередньо реалізації дорослих випускників шкіл-інтернатів соціальної ролі батьків, що і обумовило вибір теми дослідження.

Методи. У статті використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз і синтез, абстрагування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці виокремлено три головні підходи до розуміння ролі. Перший підхід в понятті «роль» підкреслюються вимоги і очікування щодо поведінки особистості, яка діє в певній ситуації і посідає певне місце в системі суспільних і групових відносин. У такому розумінні роль виступає як динамічний аспект статусу. І. Коном соціальну роль розглядає як очікування певної поведінки в конкретному суспільстві від будь-якої людини, яка посідає певне місце в соціальній системі.

Дослідники, Л. Буєва, Е. Кузьмін, Р. Лінтон, Т. Ньюкомб і Б. Паригін, також зазначають, що поведінка особистості підпорядковується відповідним нормам, правилам спілкування, тобто регламентується тими чи іншими вимогами суспільства або соціальної групи. Відповідно, роль є зовнішнім щодо структури особистості елементом соціальної структури, розпорядженням, яке має певне значення для поведінки особистості.

Ці зовнішні вимоги не можуть завжди однозначно визначати поведінку конкретної людини. Прийняття або неприйняття ролі

залежить і від поведінки інших людей конкретної соціальної групи, а ще більше від системи цінностей цих людей і від того, як особистість ставиться до групи, наскільки ідентифікує себе з нею, від її позиції та індивідуальних особливостей.

Якщо вбачати в соціальній ролі діяльність тільки за обов'язками, дуже важко зрозуміти, звідки ж береться ініціатива, творча активність і багато чого, що людина робить не за обов'язком чи наказом. Поведінка особистості значною мірою залежить від того, як вона сама оцінює, зіставляє зі своїм «Я» цю роль, від її волі, бажань, мотивів, здібностей, інтересів. Суб'єктивний зріз поведінки, який показує, що особистість не автоматично сприймає рольові вимоги й очікування, а визначає вибір своєї поведінки через власне «Я», характеризує другий підхід до визначення ролі [11].

У зарубіжних дослідженнях щодо цього існують різні, іноді не сумісні, точки зору. Дж. Морено реальне життя людини визначає як виконання певної ролі, причому рольові ігри, метод психодрами використовується не тільки для розв'язання внутрішніх конфліктів особистості, а й для розв'язання соціальних суперечностей. Насправді ж у реальному житті особистість ніколи не є тільки актором, «ігровим персонажем», що змінює свої численні маски. Суб'єктивне ставлення особистості до своїх соціальних функцій справді дуже важливе, але не менш важливий і сам об'єктивний зміст функцій, які задає суспільство [1; 2; 11].

Соціологічна наука навіть самі суспільні відносини намагається уявити як результат «ігрової» діяльності людини. У такому випадку одиницею соціальних систем для них є соціальна роль, комплекс орієнтацій на дію і дії, що завжди взаємопов'язані, у будь-якому разі, ще з однією іншою роллю ще одного соціального актора. Отже, прототипом соціальної системи може бути взаємодія навіть двох

соціальних акторів, які виконують соціальні ролі, пов'язані одна з одною. Структура соціальної системи, яку виділяє Т.Парсонс, також є процесом психічної взаємодії, емоційного ставлення людей один до одного. Головною одиницею соціальної системи вважається акт участі діючої особи в процесі взаємодії як системи, що виступає в єдності статусу і ролі. Соціальна роль — це той організований сектор в орієнтації діючої особи, який формує і визначає її участь у процесі взаємодії. Але таке розуміння ролі не розкриває ні сутності особистості, ні сутності суспільства. Як і за першого підходу, особистість змушена або приймати ті форми, які нав'язує суспільство, пристосовуватися до них, або її поведінка буде повністю спонтанною, зумовленою тільки її індивідуальними якостями.

Наступний підхід до розуміння ролі базується на реальній поведінці особистості, яка завжди детермінована соціальними і психологічними, об'єктивними і суб'єктивними чинниками, то саме вони становлять головний зміст ролі, тобто особистість розглядається з точки зору її рольової поведінки. Це дає можливість класифікувати різні ролі, які відіграє особистість, виокремити рівні розгляду ролі й виявити її структуру [1;2; 9;].

Виходячи з вищезазначеного ми здійснили спробу окреслити поняття «соціальна роль». Соціальна роль визначається як певна модель, зразок поведінки соціального суб'єкта відповідно до його соціального статусу.

Існують й інші визначення соціальних ролей як певних способів дій, поведінки індивіда (або групи), які відповідають прийнятим у суспільстві нормам та здійснюються залежно від соціального статусу.

Філософи соціальну роль розглядають як фіксацію певного положення, яке займає той чи інший індивід у системі суспільних

відносин, це функція, нормативно ухвалений зразок поведінки, що очікується від кожного, хто займає цю позицію [1].

В соціально-педагогічному словнику соціальна роль визначається як сукупність відносно стійких зв'язків між окремими елементами системи, що відображає її суттєві характеристики, фіксує притаманні для певного суспільства способи розподілу та кооперації праці [1; 2].

В ході нашого дослідження поняття «роль» та «соціальна роль» розглядається в контексті соціальної ролі батьків, тому ми вважаємо за необхідно навести визначення цього поняття.

За думкою Н. Гусак, соціальна роль батьків – це сукупність функцій, реалізація яких забезпечує створення сприятливих умов для розвитку та виховання дитини на основі дотримання батьківських прав та обов'язків [4].

Результати. Батьківство в сучасній соціально-педагогічній літературі визначається як процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей. Розвинена форма батьківства характеризується відносною стабільністю й реалізується в узгодженості між батьками поглядами на батьківство. Цю форму батьківства складають такі компоненти: ціннісні орієнтації подружньої пари (сімейні цінності); батьківські установки та сподівання; батьківські почуття; батьківська позиція; батьківська відповідальність; стиль сімейного виховання. Кожний компонент батьківства включає три складові: когнітивний, поведінковий та емоційний [2].

Найбільш традиційним є визначення батьківства, яке наведене у педагогічному словнику для молодих батьків. Батьківство визначається як кровне споріднення батьків з їх дитиною, яке визначається на основі документів про шлюб і свідоцтва про

народження дитини та на добровільному визнанні себе батьками дитини, яка народилася поза шлюбом [11, с.39].

Досліджуючи проблему реалізації соціальної ролі батьків ми маємо на увазі, що на процес формування дитини як майбутнього батька або мати впливають ціннісні орієнтації, які в звичайних умовах формуються в сім'ї, а в даному випадку в інтернатному закладі.

Дослідники, які вивчають сім'ю (Т. Алексєєнко, В. Дружинін, А. Єлізаров, З. Зайцева, І. Кон, О. Кононко, В. Постовий, А. Співаковська,) виокремлюють поняття «схожість сімейних цінностей», під якию розуміють соціально-психологічну якість, що відображає єдність поглядів, ставлення членів родини до загальнолюдських норм, правил, принципів формування, розвитку та функціонування сім'ї, як малої соціальної групи [1; 2; 6; 10].

У своїх дослідженнях О. Б. Насонова говорить про те, що батьківські установки визначають певну спрямованість у взаєминах з дітьми, забезпечують усталений характер виховної діяльності дорослих. Такі установки є суб'єктивними орієнтаціями батьків на ті чи інші виховні цінності, на саму дитину, готовність до взаємодії з нею [8].

Батьківство, на нашу думку, неможливе без такого компонента, як батьківська відповідальність. Дана складова феномена батьківства, належить до ряду складних понять в психології особистості й соціальній психології. В педагогіці та психології дане поняття вивчається досить давно, і представлене цілою плеядою видатних вчених таких, як: В. Агєєв, Г. Андрєєва, А. Макаренко, К. Муздибаєв, В. Сухомлинський та ін. [1; 2; 10].

У своїх дослідженнях феномену батьківства Р. Овчарова зазначає, що батьківська відповідальність в своїй основі має дуальну

природу, це відповідальність перед соціумом та відповідальність перед безособистісною природою (своєю совістю) [9, с.30].

Не дивлячись на те, що метою нашого дослідження є дослідження реалізації соціальної ролі батьків у осіб, які виховувалися в закладах інтернатного типу, ми здійснили визначити і поняття «сім'я», адже саме в сім'ї реалізується соціальна роль батьків та саме через відсутність сімейного виховання можуть виникнути проблеми в процесі її реалізації.

У сучасній психолого-педагогічній літературі існує чимало визначень сім'ї. У кожному з трактувань акцентується увага на різних аспектах представленого визначення: 1) суспільна група, 2) соціальний інститут, 3) соціальна організація, 4) соціальне середовище; 5) система. Розглянемо декілька з них: Сім'я є важливим інститутом соціалізації особистості. Саме в сім'ї людина отримує перший досвід соціальної взаємодії. Упродовж деякого часу сім'я є єдиним середовищем отримання такого досвіду [1; 2; 3, с.357].

Сім'я являє інтерес для нашого дослідження саме в контексті сімейного виховання. Ми зупинилися на наступному визначенні сімейного виховання: сімейне виховання – це одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту [3, с.306].

У випадку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в інституціональних закладах, сім'я як ланка виховання замінюється школою інтернатом. Вони бувають різних типів, але в коло нашого наукового інтересу потрапляє саме загальноосвітня школа-інтернат.

Висновки та перспективи. Таким чином, для детального вивчення і дослідження проблеми необхідно проаналізувати підходи до вивчення ключових понять теми. Це дає нам змогу зробити

висновок, що багато вчених різних галузей науки займалися питанням готовності вихованців шкіл-інтернатів до сімейного життя, але мало хто досліджував проблеми, які виникають в процесі реалізації соціальної ролі батьків вихованцями шкіл-інтернатів.

Література:

1. Андрущенко В. П., Бех В. П., Лукашевич М. П. та інші / Соціальна робота / Андрущенко В. П., Бех В. П., Лукашевич М. П., Мигович І. І. / Ін-т вищої освіти АПН України; Держ. Центр соціальних служб для молоді. – Київ. – УДЦССМ, 2001. – 440с.
2. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Безпалько — К.: Центр учбової літератури, 2009. — 208 с. — ISBN 978-966-364-837-8.
3. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 367 с.
4. Гусак Н. І. Підготовка юнаків – старшокласників до виконання соціальних ролей чоловіків та батьків / Н. І. Гусак // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – Луганськ, 2007. – 24 с.
5. Дружинин В. Н. Психология семьи / В. Н. Дружинин. – Екатеринбург, 2000.
6. Кон И. С. Социология личности. - М.: Политиздат, 1967.-383с.
7. Малков, Дмитро Юрійович. Соціалізація підлітків у клубних об'єднаннях за місцем проживання: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Д. Ю. Малков; наук. кер. Р. Х. Вайнола; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. - Київ, 2005. - 20 с.

8. Насонова О. Б. Становлення дитячої особистості у сімейних взаєминах / О. Б. Насонова // *Вихователю про психологію та педагогіку сексуального розвитку дитини.* – К., 1996. – С. 86-70.
9. Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: [учебное пособие] / Р. В. Овчарова. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2006. – 496 с.
10. Островська Н. О. Сутність та формування усвідомленого батьківства молоді як соціально-педагогічна проблема / Наталія Олександрівна Островська. // *Науковий вісник Донбасу: електронне наукове видання.* – 2010. – №4.
11. Педагогічний словник для молодих батьків. – К.: ДЦССМ, 2002. – 348 с.
12. Соціальна психологія. Конспект лекцій для студентів напряму підготовки 6.030505 «Управління персоналом та економіка праці» усіх форм навчання / Укл.: Лещенко М. Є. – Чернігів: ЧДТУ, 2013. – 112 с.

References:

1. *Andrushchenko V. P., Bekh V. P., Lukashevych M. P. ta inshi / Sotsial'na robota / Andrushchenko V. P., Bekh V. P., Lukashevych M. P., Myhovych I. I./ In-t vyshchoyi osvity APN Ukrayiny; Derzh. Tsentр sotsialnykh sluzhb dlya molodi.* – Kyiv. – UDTSSSM, 2001. – 440s.
2. *Bezpalko O. V. Sotsial'na pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari: navch. posib. [dlya stud. vyshch. navch. zakl.] / O. V. Bezpalko — K.: Tsentр uchbovoyi literatury, 2009. — 208 s. — ISBN 978-966-364-837-8.*
3. *Honcharenko S. Ukrayinskyy pedahohichnyy slovnyk.* – K.: Lybid, 1997. – 367 s.
4. *Husak N. I. Pidhotovka yunakiv – starshoklasnykiv do vykonannya sotsialnykh roley cholovikiv ta bat'kiv / N. I. Husak // Avtoreferat*

dysertatsiyi na zdobuttya naukovooho stupenya kandydata pedahohichnykh nauk. – Luhansk, 2007. – 24 s.

5. *Druzhynyn V. N. Psykholohyya sem'y / V. N. Druzhynyn. – Ekaterynburh, 2000.*

6. *Kon Y. S. Sotsyolohyya lychnosty. - M.: Polytyzdat, 1967.-383s.*

7. *Malkov Dmytro Yuriyovych. Sotsializatsiya pidlitkiv u klubnykh ob'yednannyakh za mistsem prozhyvannya: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.05 / D. YU. Malkov; nauk. ker. R. KH. Vaynola; Nats ped. un-t im. M. P. Drahomanova. - Kyyiv, 2005. - 20 s.*

8. *Nasonova O. B. Stanovlennya dytyachoyi osobystosti u simeynykh vzayemnyakh / O. B. Nasonova // Vykhovatelyu pro psykholohiyu ta pedahohiku seksualnoho rozvytku dytyny. – K., 1996. – S. 86-70.*

9. *Ovcharova R. V. Rodytelstvo kak psykholohycheskyy fenomen: [uchebnoe posobye] / R. V. Ovcharova. – M.: Moskovskyy psykholohosotsyalnyy ynstitut, 2006. – 496 s.*

10. *Ostrovska N. O. Sutnist ta formuvannya usvidomlenoho batkivstva molodi yak sotsialno-pedahohichna problema / Nataliya Oleksandrivna Ostrovska. // Naukovyy visnyk Donbasu: elektronne naukove vydannya. – 2010. – №4.*

11. *Pedahohichnyy slovnyk dlya molodykh batkiv. – K.: DTSSSM, 2002. – 348 s.*

12. *Sotsialna psykholohiya. Konspekt lektsiy dlya studentiv napryamu pidhotovky 6.030505 «Upravlinnya personalom ta ekonomika pratsi» usikh form navchannya / Ukl.: Leshchenko M. YE. – Chernihiv: CHDTU, 2013. – 112 st.*